



Arkeologisk schaktövervakning

# HYTTGÅRDEN 7

schaktning för skateboardpark, stadslager  
RAÄ 68 och hyttlämning RAÄ 39 i Falu stad  
och kommun, Dalarna



Arkeologisk rapport 2013:4

Eva Carlsson



Arkeologisk schaktövervakning

# HYTTGÅRDEN 7

schaktning för skateboardpark, stadslager  
RAÄ 68 och hyttlämning RAÄ 39 i Falu stad  
och kommun, Dalarna

Eva Carlsson

Dalarnas museum  
Arkeologisk rapport 2013:4

Renritning: Eva Carlsson

Form: Eva Carlsson

Framsida: I nordost, där schaktet delade sig, syntes spår av rostning, troligen en kallrost. Fotograf: Eva Carlsson

Rapporten kan beställas från Dalarnas museum, Box 22, 791 21 FALUN  
tfn 023-76 55 00, fax 023-283 58, e-post [info@dalarnasmuseum.se](mailto:info@dalarnasmuseum.se)

© Lantmäteriet i2012/1270

© Dalarnas museum 2013

Tryck: Dalarnas museum, Falun, 2013

ISSN 1400-8815

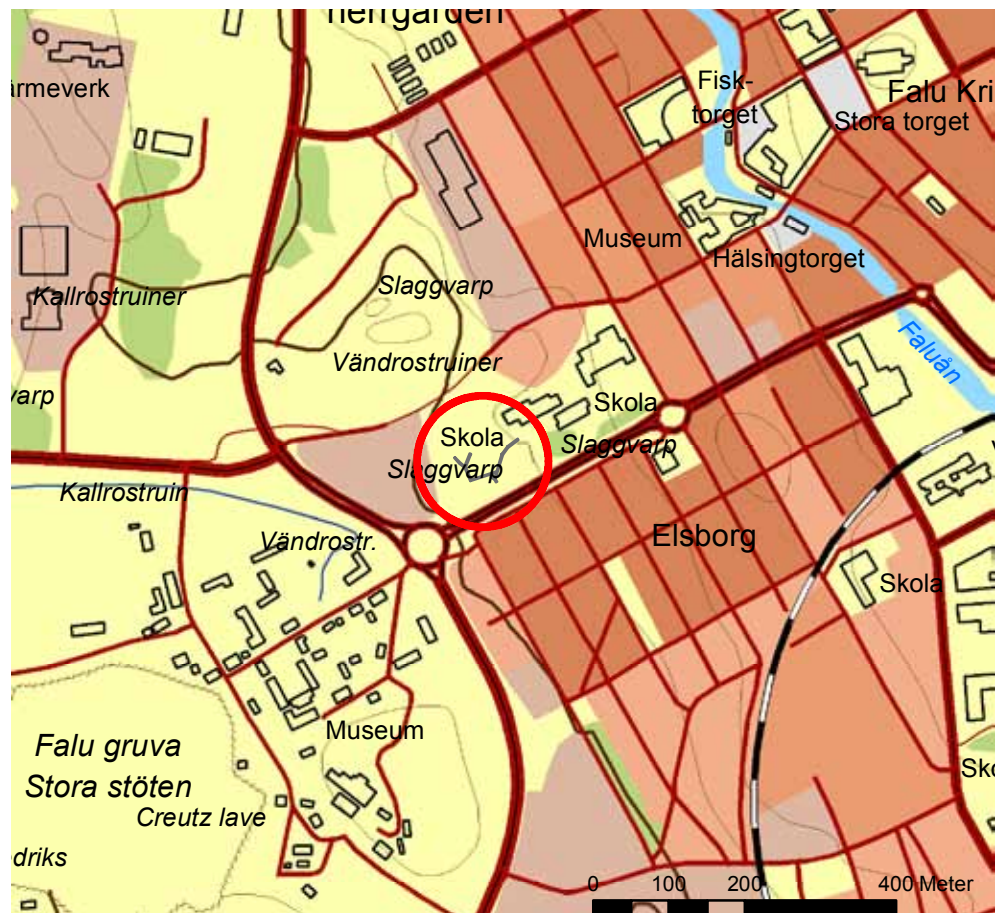
## *Innehåll*

Inledning .....	5
Syfte.....	6
Metod.....	6
Kunskapsläge.....	6
Undersökning.....	7
Resultat .....	11
Måluppfyllelse.....	12
Sammanfattning .....	13
Referenser.....	13
Arkiv .....	13
Tekniska och administrativa uppgifter .....	14
Figurförteckning.....	15



## Inledning

Falu kommuns Trafik- och Fritidsförvaltningen har schaktat för dagvatten och dränering i samband med att en skateboardanläggning skulle byggas på Hyttgården 7, området mellan Västra skolan och Gruvrondellen (figur 1). Arbetsföretaget kom att beröra fornlämning RAÅ 68 som främst utgörs av stadslager men här består av lämningar efter kopparhyttor och dess kringanläggningar som rostar, fördämningar m.m. Länsstyrelsen Dalarna beslutade därför om en arkeologisk förundersökning i form av schaktövervakning, dnr 431-1287-11. Undersökningen utfördes under september 2011 av arkeologer från Dalarnas museum.



Figur 1. Utdrag ur fastighetskartan med exploateringsområdet markerat inom en röd ring. Skala 1:10 000.

## *Syfte*

Syftet med undersökningen var att dokumentera fornlämningsförhållandena inom av länsstyrelsen anvisad del. Undersökningen skall vara av god kvalitet och resultatet utgöra ett fullgott underlag för fortsatt handläggning av ärendet och redovisa fornlämningsens kunskapspotential.

## *Metod*

Schaktningsarbetet följdes av en arkeolog. Dokumentationen gjordes i huvudsak etappvis när en schakt del var färdiggrävd, men innan rören lades ner. Schaktväggar och anläggningar rensades för hand, dokumenterades och fotograferades. Anläggningar ritades i profil. Schakten och anläggningar mättes in manuellt.

## *Kunskapsläge*

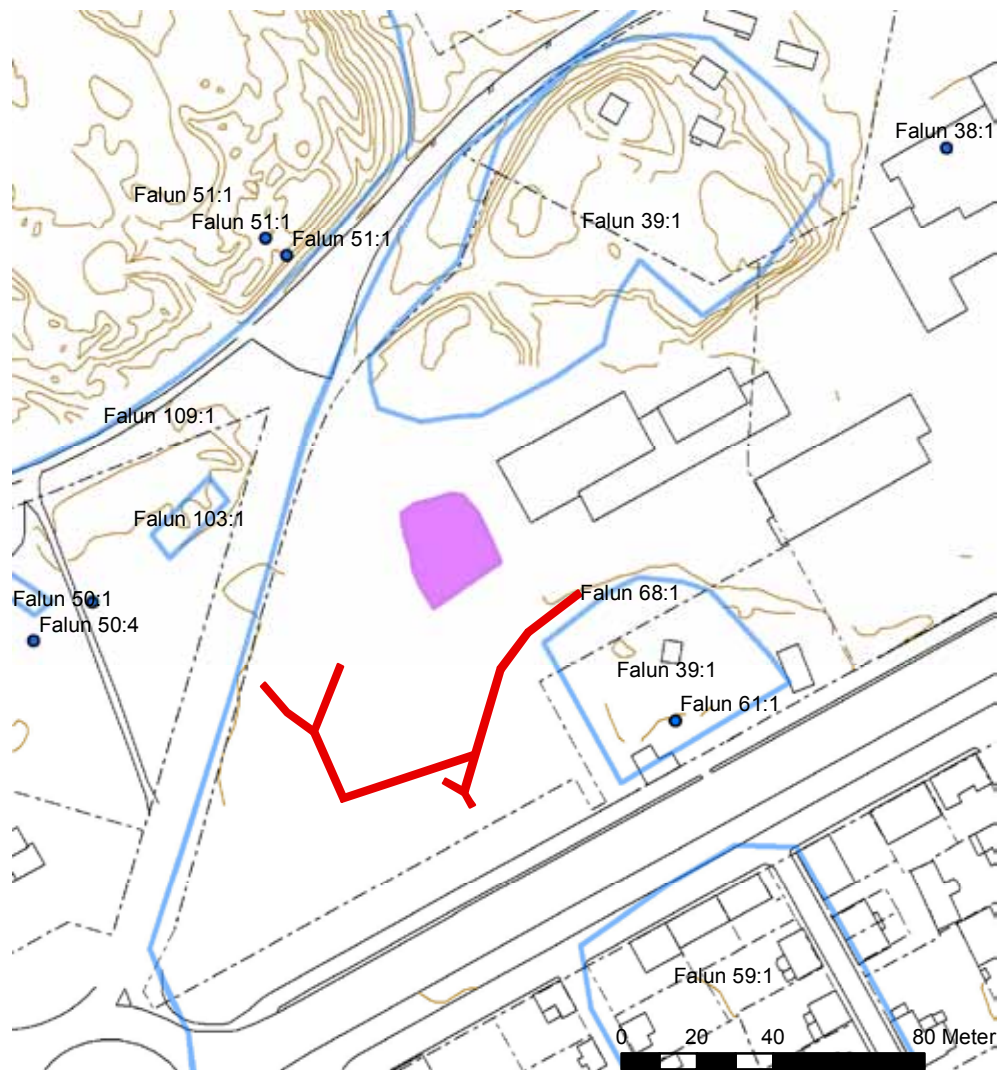
Exploateringsområdet ligger inom det område där Elsborgs hyttor en gång legat, längsmed Hyttbäcken. Hyttorna finns markerade på flera äldre kartor t.ex. Tabula Geographica från 1640 (U5) och Ellséns karta över Elsborgs hyttor från 1861. Huvuddelen av hyttorna är dock markerade i ett område lite längre österut än aktuellt undersökningsområde. Det har dessutom legat en hytta drygt 100 m väster om aktuellt område, Nyhyttan.

Fornlämningsavgränsningen är förvirrande i området (figur 2), kvarteret Hyttgården ligger inom stadslager RAÄ 68, men borde snarare tillhört gruvområde RAÄ 109, något som t.ex. påpekats i samband med revideringsinventeringen. Inom området finns dessutom RAÄ 38, 39 och 61. Den senare avser en gruvarbetargård. RAÄ 38 avser uppgift om hytta där Västra skolan nu ligger. RAÄ 39, ett hyttområde som bedömts som fast fornlämning, är avgränsat utifrån de synliga slaggvarpen. Själva hyttorna har legat vid bäcken mitt emellan markeringarna.

Hyttverksamheten lades ner i slutet av 1800-talet. Delar av hyttlämningarna grävdes bort i början av 1900-talet när Västra skolan byggdes. Resten av hyttområdet exploaterades i början av 1960-talet då Gruvgatan breddades och det i anslutning till Västra skolan anlades idrottsplaner m.m. Ruiner av Melkersons och Ströms hytta fanns kvar ännu i början av 1960-talet (Montan 1961).

Trots omfattande exploatering kan det finnas lämningar kvar. En begränsad yta omedelbart norr om aktuellt undersökningsområde undersöktes arkeologiskt 1983 (Holmström 1983). Då framkom hyttlämningar och en dammvall som senare kunnat dateras till 1200- och 1300-tal. Lämningarna kunde då inte avgränsas utan antogs fortsätta utanför undersökningsområdet. De lämningar som togs fram och dokumenterades togs aldrig bort, utan ytan fylldes bara över. Undersökningen fullföljdes inte heller ner till orörd mark, utan ej undersökta lager och ev konstruktioner ligger kvar. Det var svårt att avgöra i hur stor omfattning det kan finnas bevarade lämningar utanför det då aktuella undersökningsområdet, men utifrån Marie Holmströms rapport bör det göra det. Hon rekommenderade att en större undersökningsyta borde tas upp för att bättre kunna dokumentera och tolka anläggningarna. Den undersökta ytan ligger norr om Hyttbäckens tidigare sträckning, medan den nu aktuella schaktningen gjordes söder om bäcken. En hypotes var att dammen även sträckte sig en bit söderut, på södra sidan av bäcken.





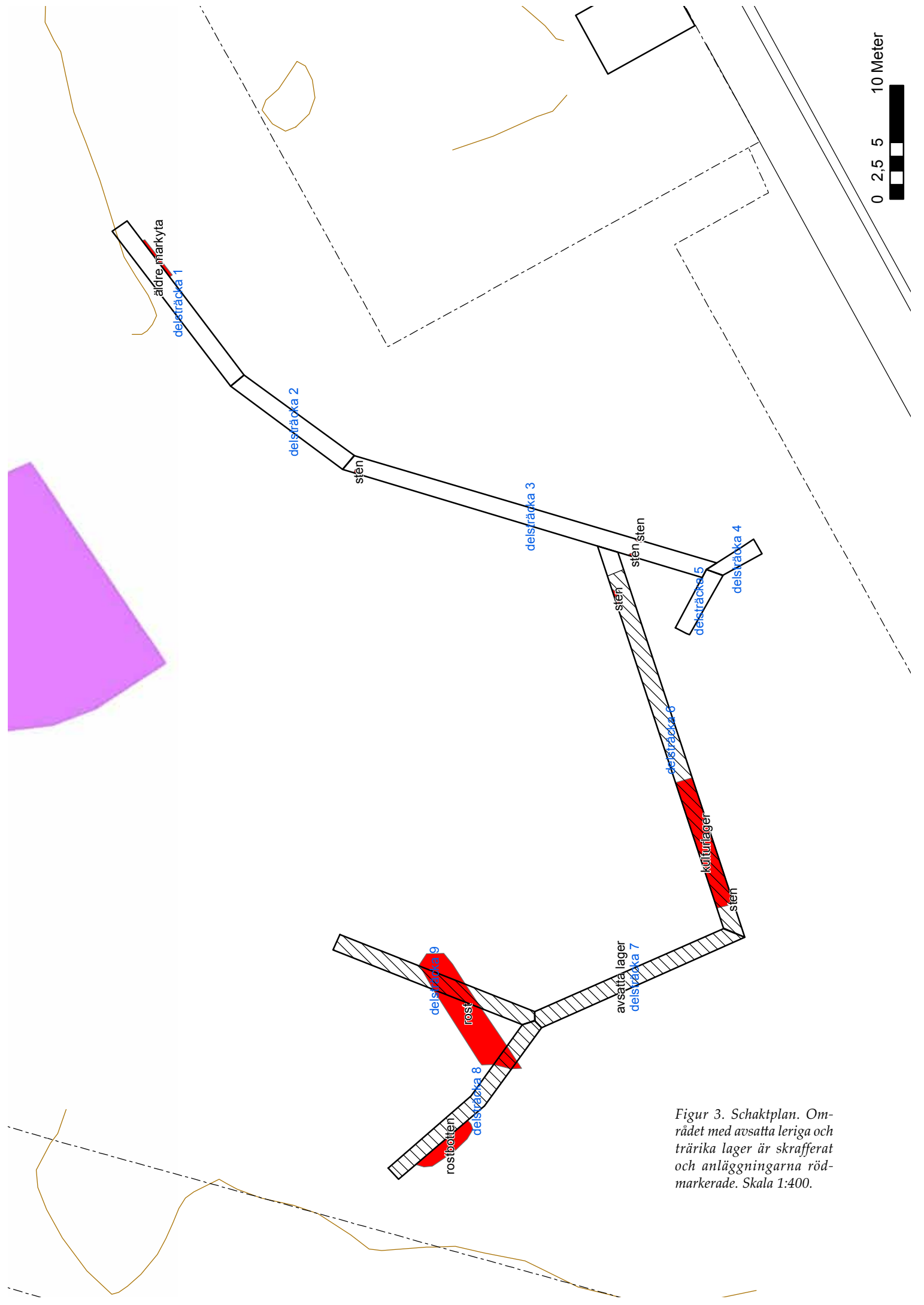
Figur 2. På kartutsnittet är lämningar registrerade i FMIS markerade med blå kontur, undersökningen 1983 med lila och aktuell schaktsträcka med rött. Skala 1:2 000.

Cirka 120 m sydväst om den nu aktuella ytan, under Gruvrondellen, gjordes en förundersökning 1997. Vid undersökningen framkom delar av en hyttbacke från början av 1400-talet, med raseringsmassor och möjlig grundläggning till ugn, hjulgrav eller vattenränna samt rostanläggningar (Hjærtner-Holder m.fl. 1997). Spår av en hytta framkom även nere vid Hyttgatan vid schaktning för fjärrvärme 2010 (Lögdqvist 2012).

### Undersökning

I området mellan Västra skolan och Gruvrondellen har det varit en grusplan sedan slaggvarpet schaktades bort i början av 1960-talet. Schaktningen för dränering gjordes på den avjämnade planen. Den låg ca 121,80 m.ö.h. i väster och 121,70 m.ö.h. i öster. Det visade sig snart att planen var dränerad sedan tidigare, troligen gjort redan på 1960-talet utifrån keramikrörens utseende.

Schaktet grävdes i etapper och vid dokumentationen benämndes de delsträcka 1–8 (figur 3). Schaktet var sammanlagt 165 m långt, ca 1,5 m brett och mellan 1,25 och 1,8 m djupt. Området var fuktigt och schaktbotten vattenfylldes snabbt.



Figur 3. Schaktplan. Området med avsatta leriga och trätika lager är skrafferat och anläggningarna rödmarkerade. Skala 1:400.

Längs delsträcka 1–5 låg överst ca 0,5 m påförd sand och grus (figur 4). Därunder förmodligen naturlig mark, främst i form av pinnmo, men även spruckna malmhaltiga stenar. Ställvis såg det omgrävt och utfyllt ut. I schaktets nordöstra ände (delsträcka 1) syntes ca 1,3 m ner ett 0,02 m tjockt sandigt brunt humöst lager längs 4 m, eventuellt en tidigare markyta (figur 4).

Länsstyrelsens beslut angav att ca 85 m skulle övervakas, dvs delsträcka 1–5 och östra delen av 6. Längs den sträckan var slaggen således bortgrävd och marken i huvudsak utfylld med pinnmo och

överst grus. Eventuella lämningar var bortschaktade. Men när schaktningen fortsatte åt väster (delsträcka 6) syntes varvig lera ca 0,5 m under dagens markyta. Lagren syntes från ca 2 m in i schaktet från öster räknat och var då ca 0,2 m tjockt. Några stora stenar i östra delen av delsträcka 6 kan vara rester av eller ha använts som stöd för en dammvall. Då det verkade finnas fler lämningar väster därom kontaktades länsstyrelsen och de gav oss klartecken att fortsätta följa schaktningen åt väster.

Efter några störningar av bl.a. dräneringsschakt syntes åter det avsatta lerlagren ca 9 m från delsträckans östra ände. Vid 15 m var de avsatta lagren sammanlagt ca 0,5 m

sjödjupa med början ca 0,5 m under dagens marknivå. De var mycket tydligt varviga. Det låg små murkna malmbitar i leran. Under leran syntes pinnmo.

Cirka 22 m från delsträckans östra ände syntes ett lerigt mörkt kulturlager (figur 5). Det fortsatte västerut. Det såg ut att vara nedgrävt i och således yngre än huvuddelen av den avsatta leran. Pinnmon i botten syntes inte längre när kulturlagret framkom, dvs schaktet grävdes därefter inte ner i naturlig mark. Stenar,



Figur 4. I östra delen av schaktet bestod marken mest av pinnmo. Foto: Eva Carlsson



Figur 5. Delsträcka 6, de svarta kulturlagren kan anas i bortre änden av schaktet. Foto: Eva Carlsson.

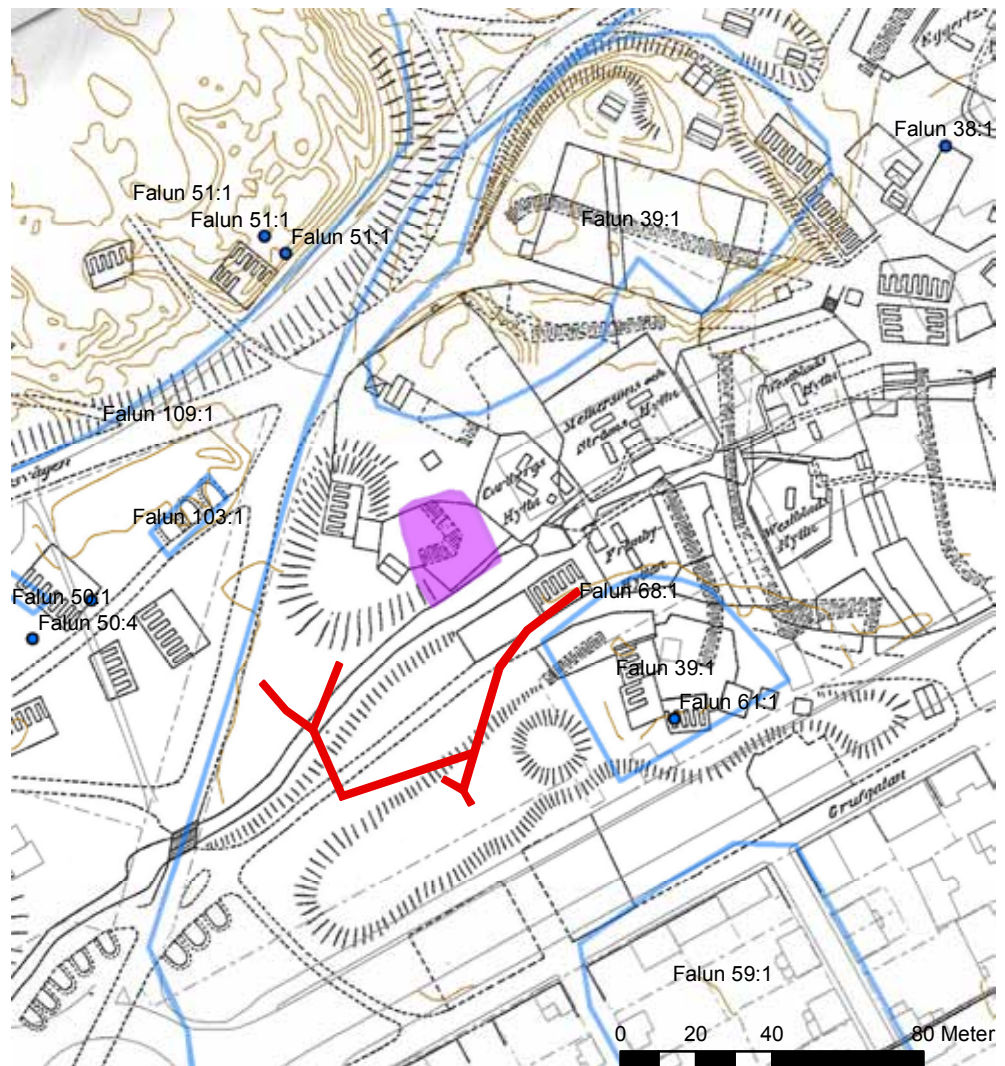


Figur 6. Kulturlagret innehöll bl.a. en hel del kvistar. Foto: Eva Carlsson

trästockar och pinnar syntes i anslutning till det skiktade kulturlagret (figur 6). Det var trä även i botten av schaktet. Kulturlagret var synligt ca 12 m, dvs det tunnade ut ca 3 m från delsträckans västra ände. I området med kulturlager fanns åtskilliga större stenar och stockar. Det var förmodligen rester av en raserad konstruktion. Längs delsträcka 7 fanns också kulturpåverkade avsatta lerlager och i norra änden även en del slagg. 1 m från delsträckans norra ände syntes överst 0,4 m grus, sedan 0,6 m slagg och under ett 0,2 m tjockt svart kolrikt lerlager.



Figur 7. I schaktet syntes rostrester och därunder gröna kopparutfällningar, A2, längst bort spår av ytterligare en rost, A1. Foto: Eva Carlsson



Figur 8. Schakt och fornlämningar i förhållande till Ellséns karta från 1861. Skala 1:2 000.

I nordväst delade sig schaktet i två armar. I den delen syntes spår av två rostar. Den ena i form av ett tunt lager rödfärgat grus, förmodligen botten av en bortschaktad rost, A1, synlig 4 m längs västra schaktkanten, delsträcka 8. Ytterligare rester av en rost, A2, syntes söder därom på delsträcka 8, men främst på delsträcka 9. Den syntes 4,5 m längs delsträcka 9 västra schaktkant (figur 7), men den profilen gick förmodligen snett igenom rosten. Var det spår av samma anläggning i bägge schakten bör den ha varit 3x12 m. Den var nedgrävd i grå avsatt lera med tydliga kolränder. I norra delen syntes stenar och större slaggbitar som kan vara rester av en stödmur. I botten syntes lager med rött grus och därunder vit kalksten som missfärgats av kopparutfällning.

När det visade sig att ytterligare schaktningar skulle göras inför skateboardbygget gjordes ytterligare en schaktövervakning hösten 2011 (Sandberg 2011).

## Resultat

Om man jämför schaktets dragning med kartan från 1861 bör det ha legat ett vändrosthus där schaktövervakningen inleddes i öster (figur 8). Väster därom låg det förmodligen en förrådsbyggnad. Inom schaktningens område fanns inga andra anläggningar utritade. I södra delen av undersökningsområdet verkar

det på 1800-talet främst ha funnits slagg. Nordväst om schaktet fanns däremot åtskilliga vändrosthus och i sydväst främst kallrostar. Några lämningar syns fortfarande, t.ex. RAÄ 50:1 och 103:1. Hyttbäcken bör ha passerat genom delsträcka 7:s norra del och rostarna A1 och A2 har då legat omedelbart norr om Hyttbäcken. Längs delsträcka 6-9 syntes avsatta lerlager. De bör ha ett samband med Hyttbäcken, antingen rör det sig om översvämningar eller så har där legat en eller flera dammar för att reglera vattenflödet till hyttorna nedströms. Stenarna i östra delen av delsträcka 6 kan ha samband med någon dammvall liksom stenar och stockar i kulturlagrets västra del kan vara rester av någon konstruktion. Schaktet grävdes uppströms den damm som undersöktes 1983 och daterades till 1300-talet. De avsatta lagren kan höra samman med den, även om det inte framkom några spår av själva fördämningen.

En stor del av trät och kolet kan förmodligen förklaras av all den hyttverksamhet som omgivit området. Det mesta bör ha kommit från Nyhyttan, närmaste hytta uppströms. Den anlades troligen på 1400-talet. Rost A2 kan vara en kallrost. Dess placering så nära Hyttbäckens sträckning på 1800-talet gör dock tolkningen osäker. En annan möjlig tolkning är att man använt rostmaterial för att stabilisera kanten vid Hyttbäcken. Det var inte möjligt att fastställa Hyttbäckens läge i samband med undersökningen, men det har troligen förändrats under århundradena och mycket av vattnet kan också ha letts i rännor.

Vid schaktningen framkom begränsat med lämningar, men den visade ändå att man inte kan räkna med att allt är bortschaktat. Just i denna del var kunskapspotentialen begränsad, men det hade varit önskvärt att även ha fått se lämningarna i plan för att kunna göra en säkrare tolkning.

Då det uppenbarligen bara är de synliga resterna av slaggvarp som utgjort grunden för avgränsningen av RAÄ 39:1 finns det anledning att göra om denna gränsdragning och inkludera ett betydligt större område, hyttområdet så som det finns markerat i kartmaterialet och resultaten från undersökningarna 1983, 1997, 2011. Även RAÄ 38 borde inkluderas. Gränsen för RAÄ 68 och 109 borde också justeras.

## Måluppfyllelse

Följande mål har uppfyllts inom ramen för schaktövervakningen:

- Fornlämningsförhållandena inom den aktuella schaktsträckan har klarlagts
- Lager och anläggningar inom schaktet har dokumenterats
- Förundersökningens resultat bör kunna användas som underlag vid beslut om ytterligare åtgärder

## Sammanfattning

I området mellan Västra skolan och Gruvrondellen schaktades slaggvarpet bort i början av 1960-talet och där har varit grusplan sedan dess. Nu har där byggts en skateboardpark och inför det bygget schaktades för dränering och dagvatten. Museets arkeologer övervakande 165 m av schaktningen.

Under gruslagret syntes i östra delen pinnmo, men den var sannolikt påförd efter att slaggen tagits bort för att skapa en plan yta i slutningen. I västra delen hade slaggen bara tagits bort och den underliggande leran syntes i ytan. I den delen framkom avsatta lerlager, kulturlager med trä och kol blandat med lera, en del slagg och en konstruktion som såg ut som en kallrost. Uppe på leran syntes spår av en nästan helt bortschaktad rost. De avsatta trä- och kolrika lagren har sannolikt samband med Hyttbäcken och eventuella dammkonstruktioner.

Schaktövervakningen visade att trots mycket omfattande bortschaktning i området fanns ändå spår av lämningar från hyttverksamheten.

## Referenser

- Hjärtner-Holdar, E, Bergold, H & Sandberg, F. 1997. *Kompletterande förundersökning. En förmodad hyttbacke på "Leret" i Falun. Gruvrondellen, väg 60, Borlänge-Falun, Pilbokorset-Gruvgatan, RAÄ 109, Falu stad, Dalarna. Analysrapport nummer 34-1997. Riksantikvarieämbetet och Dalarnas museum.*
- Holmström, M. 1983. *Arkeologisk undersökning av kv Hyttgården, stg 857, slaggvarp med kopparhyttslämningar, fornlämning 39, Västra skolan, Falu kommun, Dalarna, Kopparbergs län. Dalarnas museum. Stencil.*
- Lögqvist, A. 2012. *Arkeologisk schaktövervakning, Västermalm-Sturegatan, vid schaktning för fjärrvärme genom RAÄ 68 och 109 i Falu stad och kommun, Dalarna. Dalarnas museum arkeologisk rapport 2012:4. Falun.*
- Montan, A. 1961. *Industriminne utplånas på Övre Elsborg i Falun. Falu-Kuriren 27 okt 1961.*
- Sandberg, F. 2011. *Arkeologisk schaktövervakning i Skateboardpark, RAÄ 68, Falu stad och kommun, Dalarna. Dalarnas museum dnr 253/11. Stencil.*

## Arkiv

- FMIS, Riksantikvarieämbetets fornsök, [www.fmis.raa.se](http://www.fmis.raa.se)  
LMV, Lantmäteriet, [www.lantmateriet.se/arkivsok](http://www.lantmateriet.se/arkivsok) U5  
Arkivcentrum Dalarna, Stora Ensos arkiv, Ellséns karta 1861.

### *Tekniska och administrativa uppgifter*

Länsstyrelsens diarienummer:	431-1287-11
Länsstyrelsens beslutsdatum:	2011-03-31
Ekonomiskt kartblad:	13F 4h
Socken:	Falu stad
Fornlämning, raä nr:	68
Fastighet:	Hyttgården 7
Koordinater, SV (RT 90, 2,5 gon V):	x 6720613 Y 1489906
Höjd (RH 70):	122,3 m
Inmätning:	Manuell
Uppdragsgivare:	Falu kommun, Trafik- och Fritidsförvaltningen
Utförandetid:	2011-09-01 – 09-27
Schaktlängd:	165 m
Fälttid:	23 tim
Grävmaskintid:	-
DM projektnummer:	1478
DM diarienummer:	155/11
Arkeologisk personal:	Eva Carlsson
Projektansvarig:	Eva Carlsson

Dokumentationsmaterialet bestående av 46 digitala foton och 2 ritningar förvaras på Dalarnas museum. Inga fynd tillvaratogs.



## *Figurförteckning*

Figur 1. Utdrag ur fastighetskartan med exploateringsområdet markerat inom en röd ring. Skala 1:10 000.

Figur 2. På kartutsnittet är lämningar registrerade i FMIS markerade med blå kontur, undersökningen 1983 med lila och aktuell schaktsträcka med rött. Skala 1:2 000.

Figur 3. Schaktplan. Området med avsatta leriga och trärika lager är skrafferat och anläggningarna rödmarkerade. Skala 1:400.

Figur 4. I östra delen av schaktet bestod marken mest av pinnmo. Foto: Eva Carlsson

Figur 5. Delsträcka 6, de svarta kulturlagren kan anas i borte änden av schaktet. Foto: Eva Carlsson.

Figur 6. Kulturlagret innehöll bl.a. en hel del kvistar. Foto: Eva Carlsson

Figur 7. I schaktet syntes rostresten och därunder gröna kopparutfällningar, A2, längst bort spår av ytterligare en rost, A1. Foto: Eva Carlsson

Figur 8. Schakt och fornlämningar i förhållande till Ellséns karta från 1861. Skala 1:2 000.







**Dalarnas museum**

Postadress

Box 22, 791 21 Falun

Besöksadress

Stigaregatan 2-4, Falun

Tel 023-76 55 00

[info@dalarnasmuseum.se](mailto:info@dalarnasmuseum.se)

[www.dalarnasmuseum.se](http://www.dalarnasmuseum.se)